

บทนำ

เมื่อลิงเปลือยศึกษาวานร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สูดแดน วิสุทธิลักษณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวิทย์ บุญไทย

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วานรศึกษา

Primate Studies

Primate Studies: from Naked Ape's Point of View

Assistant Professor Suddan Wisudthiluck

Assistant Professor Worrawit Boonthai, Ph.D.

Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University

suddanwisud@gmail.com

worrawit@tu.ac.th

ในประเด็นแรก มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า การแบ่งแยก “วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์” ออกจากกันนั้นเป็น “มรดกบาป” ของวิธีคิดสมัยใหม่ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันและสร้างปัญหาว่าด้วยเรื่องความรู้และการทำความเข้าใจโลก

การ “ผ่าธรรมชาติเป็นสอง” (the bifurcation of nature) คือการแบ่งแยกโลกธรรมชาติ ออกจากโลกของความหมายและวัฒนธรรม “...นำไปสู่แนวคิดแยกคู่ตรงข้ามมากมายที่กำลังกับความรู้อยู่ เช่น การมองธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่ตายแล้ว เฉื่อยชา รอที่จะถูกกระทำ ในขณะที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีวัฒนธรรม สามารถประทับความหมายให้กับสิ่งต่างๆ ได้อย่างกระตือรือร้น ี่มีความเป็นองค์ประฐาน...” (Whitehead 1964 อ้างใน จันทนิ เจริญศรี 2559, 21)

การ “ปฏิบัติการทางวิชาการของเรานั้น ดำเนินไปบนวิธีคิดที่แบ่งความจริงออกเป็น ‘โลกทางกายภาพ’ ที่ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติที่นักวิทยาศาสตร์เป็นผู้ศึกษาค้นคว้า และ ‘โลกทางสังคม’ ที่นักสังคมศาสตร์ นักสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาเป็นผู้ทำการศึกษาค้นคว้า... ปฏิบัติการทางวิชาการดังกล่าว เป็นการสืบทอดวิธีคิดแบบทวิลักษณ์ที่แยกธรรมชาติกับวัฒนธรรม (nature and culture) หรือ ธรรมชาติกับสังคม (nature and society) ออกจากกัน...” (Latour 1993; Descola 2013a อ้างใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ 2559, 123-24)

ในประเด็นที่สอง ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ถูกท้าทาย ว่ามิได้ปลอดจากอคติ ข้ออ้างว่าด้วยความเป็น ภาวิสัย (Objectivity) ของวิทยาศาสตร์ถูกตั้งคำถามเพิ่มมากขึ้น

งานวิชาการสำคัญที่เสนอว่า “ปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์มิได้เป็นปฏิบัติการด้านเทคนิคอย่างเดียว หากยังนับว่าเป็นปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์และเป็น “การสร้างทางสังคม” (social construction) ด้วย (Callon 1995) และ “ข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้เกิดจากตัวนักวิทยาศาสตร์แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ผสมผสานสิ่งที่เป็นวิทยาศาสตร์และไม่ได้เป็นวิทยาศาสตร์เข้ามาด้วย...ห้องทดลองเองจึงมีความเข้มข้นของปฏิบัติการทางวัตถุและวัฒนธรรมในเวลาเดียวกัน...” (Latour and Woolgar 1979 อ้างใน จักรกริช สังขมณี 2564, 284-85 และ ใน จักรกริช สังขมณี 2559)

ในประเด็นที่สาม ถึงแม้จะมีนักวิทยาศาสตร์เสนอให้ปรับเปลี่ยนและแยกชื่อยุคทางธรณีวิทยาปัจจุบันจากยุคโฮโลซีน (Holocene) เสียใหม่ให้เป็นยุค แอนโทรโปซีน (Anthropocene)¹ หรือ มนุษยสมัย เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ เมื่อเทียบกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นแล้ว ถึงแม้จะถือกำเนิดขึ้นมาบนโลกในช่วงเวลาไม่นานนัก แต่มนุษย์สามารถสถาปนาตนเป็นศูนย์กลางและเป็นต้นเหตุสำคัญที่สุดของการเปลี่ยนแปลงของโลกไม่ว่าจะเป็นเรื่องผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม ภูมิอากาศหรือความหลากหลายทางชีวภาพ

แต่การให้คุณค่ากับมนุษย์ในฐานะ “องค์ประธาน” ของการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้ความหมายและอธิบายโลกที่สืบทอดมานับแต่ยุค “เรื่องปัญญา” นั้น ก็ต้องเผชิญหน้ากับคำถามที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งว่า “มนุษย์” คือสิ่งใดกันแน่? เมื่อการค้นพบทางชีววิทยาเมื่อไม่นานมานี้เสนอว่า

“...จุลชีพในสมองของมนุษย์มีส่วนในการกำหนดอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เปลี่ยนพฤติกรรมตลอดจนกำหนดบุคลิกภาพของมนุษย์...เราอาจจะไม่สามารถคิดถึงมนุษย์ในฐานะที่เป็นสปีชีส์ต่างหากได้ แต่เป็นสปีชีส์ที่อยู่รอดได้โดยอิงอาศัยกับสิ่งมีชีวิตอื่น” (อังกใน จันทน์ เจริญศรี 2559, 23)

“...ความรู้สมัยใหม่พบว่าทั้งในและบนสิ่งที่เราเรียกว่าร่างกายเรามีสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กอาศัยอยู่มากกว่า 100 ล้านล้านตัว โดยส่วนใหญ่คือแบคทีเรีย...เซลล์ของมนุษย์มีจำนวนเพียง 1 ใน 10 ของเซลล์จุลชีพทั้งหมดที่อยู่ในและบนร่างกายนี้...มนุษย์กับจุลชีพไม่ได้เป็นศัตรูหรือแม้กระทั่งแบ่งแยก มนุษย์ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ เพราะร่างกายมนุษย์แท้จริงแล้วเป็นอาณาจักรแห่งสรรพชีวิตที่ต่างพึ่งพา ช่วยเหลือ เพื่อระครองชีวิตให้อยู่รอดไปด้วยกัน”

¹ เป็นข้อเสนอของนักวิทยาศาสตร์สองคนคือ ยูจีน เอฟ. สเตอร์เมอร์ (Eugene F. Stoermer) และ พอล เจ. ครัทเซน (Paul J. Crutzen) โดยถือว่าเป็นสมัยที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงทางธรณีวิทยาหลายด้าน อันมีมนุษย์เป็นต้นเหตุ ข้อเสนอชิ้นนี้นำไปสู่ข้อถกเถียงจำนวนมาก ว่ามองประเด็นปัญหาอย่างเหมารวม ไม่แยกแยะ และไม่เห็นปัญหาในเชิงโครงสร้าง มีผู้เสนอให้เรียกยุคใหม่นี้ว่า Capitalocene หรือ Plantationocene (ดู บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และ สิทธิโชค ชาวไร่เงิน 2564, 311-14)

“เราไม่ได้อยู่ตามลำพัง เราแต่ละคนเป็นมหินทรีย์ (superorganism) ของกลุ่มสปีชีส์ที่อยู่เคียงข้าง ร่วมมือกันขับเคลื่อนและดำรงร่างกายนี้ คุณเป็นพวกเขามากกว่าคุณเป็นคุณเอง” (You are more “them” than you are “you”) (Collen 2015 อ้างใน ลือชัย ศรีเงินยวง, ภค หว่านพีช, และ ภาณุพัฒน์ พุ่มพุกษ์ 2564, 81)

เพื่อแสวงหาทางออกจากคำถามและข้อค้นพบใหม่ๆ ดังกล่าว และเพื่อสร้างสมมาตรให้กับความรู้แบบต่าง ๆ โดยพิจารณาความแม่นยำตรงของศาสตร์อย่างระแวดระวัง ทั้งทบทวนตำแหน่งแห่งที่ของมนุษย์เสียใหม่ นำไปสู่ความสนใจกับการศึกษา “ข้าม-ระหว่าง-พหุศาสตร์” ให้ความสนใจกับแนวความคิดหลังมนุษย์นิยม (Post-humanism) ที่ตั้งคำถามถึงแนวทางที่ถือมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการให้ความหมายหรือการยกมนุษย์ให้เป็นองค์ประธานของการผลิตความรู้ โดยหันไปหาทิศทางความรู้แบบอื่น ๆ เช่น สัตว์ศึกษา (Animal Studies) การศึกษาสิ่งมีชีวิตไม่มีมนุษย์ (Non-human Studies) ที่ครอบคลุมไปถึงวัตถุสิ่งของ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งสัตว์พืช หรือจุลชีพ เพราะการดำรงอยู่ของมนุษย์ไม่อาจแยกขาดจากสิ่งอื่น

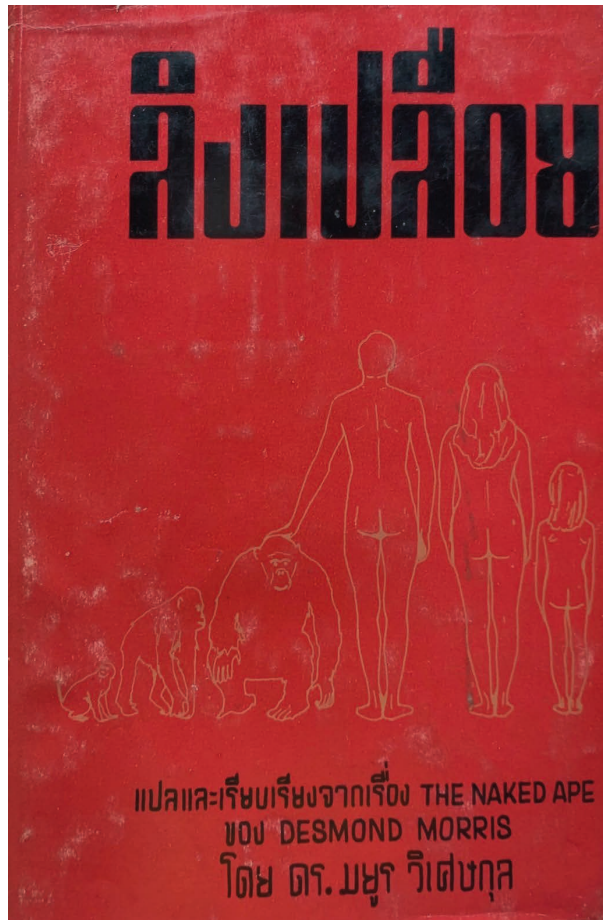
มีความพยายามเสนอวิธีวิทยาและแนวทางการศึกษาใหม่ เพื่อสร้างสมดุลของมนุษย์ต่อโลกเช่น มนุษย์-สัตว์ศึกษา (Human-Animal Studies-HAS) ที่เปิดมุมมองความเท่าเทียมระหว่างมนุษย์กับสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ร่วมโลก (สุรเดช โชติอุดมพันธ์ 2560) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา (Science and Technology Studies -STS) ที่พยายามทำความเข้าใจต่อสถาบัน ปฏิบัติการ ความหมาย และผลกระทบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และความสัมพันธ์หลากหลายมิติต่อปรากฏการณ์บนโลกจริงและโลกเสมือน, ทฤษฎีเครือข่ายผู้กระทำ Actor-Network Theory (ANT) ที่ศึกษาตัวแสดงต่าง ๆ ที่มาทำงานร่วมกัน ทั้งตัวแสดงที่เป็นมนุษย์และไม่ใช่มนุษย์ ต่างถูกปรับเปลี่ยนและมีอิทธิพลต่อกันในความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย วิธีการนี้เสนอว่า การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์จะต้องศึกษาทั้งมนุษย์กับสิ่งที่มีไม่มนุษย์ในระดับเดียวกัน (generalized symmetry) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่มีช่วงชั้น ไม่มีใครทำหน้าที่หลักหรือหน้าที่เสริม ทั้งมนุษย์และสิ่งที่มีไม่มนุษย์ล้วนเป็นตัวแสดงได้ในเวลาเดียวกัน (จักรกริช สังขมณี 2564, 282-86)

มีผู้เสนอกรอบแนวคิด “โลกพันทาง” (Hybrid Geographies) ผ่านมุมมองเชิง ภูมิศาสตร์มนุษย์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน (ชยา วรธนะภุติ และ รัตนภรณ์ พุ่มน้อย 2561) หรือ “ชาติพันธุ์นิพนธ์หลากหลายชาติพันธุ์” (Multispecies Ethnography) ที่ผสานสิ่งแวดล้อมศึกษา สัตว์ศึกษา และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีศึกษา เข้าไว้ด้วยกัน (Kirksey and Helmreich 2010; บัณฑิต ไกรวิจิตร 2559; บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และ สิทธิโชค ชาวไร่เงิน 2564, 299-315) หรือ วานรวิทยา (Primatology) ที่เป็นสาขาวิชาที่อยู่บนพรมแดนของการศึกษาสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและมานุษยวิทยา, ชาติพันธุ์วิทยา-วานร (Ethnoprimatology) ซึ่งเป็นการศึกษาทางทฤษฎีและวิธีวิทยาข้ามศาสตร์ เพื่อทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์หลากหลายรูปแบบ การปะทะประสานระหว่างมนุษย์และวานร (human and non-human primate interactions) (Fuentes 2021) รวมไปถึง วานรศึกษา (Primate Studies) ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหนังสือเล่มนี้ ที่พยายามแสดงให้เห็นถึงมุมมองและ วิธีวิทยาอันหลากหลายเพื่อทำความเข้าใจ “วานร” ในแนวระนาบ โดยมีได้แยก human and non-human primate ออกจากกัน เพราะ “มนุษย์” ถูกผนวกรวมเป็นสมาชิกภาพอยู่เต็มแล้ว

ข้อสงสัยและข้อค้นพบของ “ลิงเปลือย”

หนังสือ “The Naked Ape: A Zoologist’s Study of the Human Animal” เขียน โดย ดร.เดสมอนด์ มอร์ริส (Desmond Morris) ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในอังกฤษปี ค.ศ. 1967 (พ.ศ. 2510) ดร.มอร์ริส เป็นนักสัตววิทยาและนักพฤติกรรมวิทยา (Ethologist) ทำงาน ที่สวนสัตว์ลอนดอน ในฐานะผู้เชี่ยวชาญสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม โดยเฉพาะวานร (Primate) งานเขียนเล่มนี้ได้รับความสนใจอย่างมาก นอกจากได้นำไปทำเป็นภาพยนตร์สารคดีแล้ว ยังแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ถึง 23 ภาษา

² ในฉบับภาษาไทย หนังสือ “ลิงเปลือย” แปลโดย ดร.มยุร วิเศษกุล จัดพิมพ์โดย แพร่พิทยา ปี พ.ศ. 2513

หนังสือ "ลิงเปลือย" ฉบับแปลภาษาไทย พ.ศ. 2513

คำนิยมที่เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ช่วงเวลานั้นกล่าวว่า “หนังสือเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับสัตว์มนุษย์ เล่มนี้ ทำหาย ยั่ว และวางไม่ลง สนุกน่าอ่าน ไม่มีหนังสือใดในรอบปีที่ทำให้ข้าพเจ้าครุ่นคิดได้เสมอเหมือน เป็นหนังสือที่เปลี่ยนชีวิตและความเชื่อถือนของมนุษย์หากได้อ่าน” (ไทม์ ลอนดอน)

“ไม่มีลิงเปลือยตัวใด เมื่ออ่านสารคดีที่น่าตื่นเต้นนี้ จะมีความรู้สึกเหมือนเดิมอีก” (เดลีเมลล์ ลอนดอน)

ความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้อยู่ที่ ผู้เขียนบรรยายพฤติกรรมของ “มนุษย์” ในแบบเดียวกับที่กล่าวถึงวานรชนิดอื่น ๆ อีก 193 สปีชีส์ที่รู้จักกันช่วงเวลานั้น หนังสือเน้นกล่าวถึงเรื่องทางเพศและพฤติกรรมหาคู่ เขาเสนอว่า ในบรรดาวานรทั้งหลายนั้น มนุษย์ไม่เพียงแต่มีสมองที่ใหญ่กว่าวานรอื่นเท่านั้น หากเทียบสัดส่วนของขนาดร่างกายกับวานรอื่นแล้ว มนุษย์เป็นวานรที่มีขนาดขององคชาติใหญ่กว่าวานรชนิดอื่น ๆ ทั้งหมด-มนุษย์คือ ลิงเปลือย

“เราจะรู้สึกแปลกใจ ถ้าเราเอาหนังของลิง 192 พันธุ์มาเปรียบเทียบกันแล้ว เอาหนังของลิงเปลือยมาเปรียบเทียบกับ เราจะรู้สึกว่ามันผิดแปลกกับพันธุ์ลิงทั้งหมด แม้เปรียบเทียบกับลิงพันธุ์ใหญ่ไม่มีหาง เช่น ลิงชิมแปนซีและกอริลลา เราก็กังเห็นผิดแปลกกันมาก ลิงเปลือยมีขายาว แขนสั้น และมีรูปตินประหลาด...หนังของลิงชนิดนี้เปลือย ยกเว้นแต่มีขนอยู่บางส่วนที่หัว ที่ได้รักแร้ และรอบอวัยวะสืบพันธุ์ ส่วนใหญ่หนังจะเปลือยทั้งหมด...” (ลิงเปลือย: เดสมอนด์ มอร์ริส, แปลโดย มยุร วิเศษกุล 2513, 17-18)

ดร.มอร์ริส เสนออีกด้วยว่า การที่ลิงเปลือยมีร่างกายส่วนใหญ่เปลือยเปล่า นั้นก็เพื่อเปิดให้เป็นพื้นที่ของการสัมผัสกระตุ้นความรู้สึกทางเพศ เช่นเดียวกับที่บริเวณริมฝีปากและใบหู รวมถึง ลักษณะของเต้านมมนุษย์เพศเมียมีลักษณะเป็นเอกเทศเมื่อเทียบกับลิงประเภทอื่น ซึ่งน่าจะมีเพื่อเป็นสื่อสัญญาณทางเพศมากกว่าจะมีไว้สำหรับการให้นมทารกเท่านั้น

หนังสือเล่มนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไม่น้อย นับตั้งแต่เริ่มการตีพิมพ์ จนกระทั่งเมื่อหนังสือ “Naked Ape” มีอายุครบ 50 ปี หนังสือพิมพ์ ดิ ออบเซอเวอร์ ของอังกฤษก็ยังลงบทความวิจารณ์ซึ่งมีความเห็นหลากหลายจากนักวิชาการในมหาวิทยาลัยและสื่อมวลชน นับตั้งแต่ยืนยันความสำคัญไปจนถึงการวิพากษ์ว่าเป็นเพียงเรื่องเล่าที่ผิดพลาดทางวิทยาศาสตร์ หรือ เป็นหนังสือวิทยาศาสตร์ที่เพ้อฝันในเรื่องเพศ (Dunbar et al. 2017) อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า คุณูปการหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ก็คือการพิจารณาวานรและมนุษย์ในระนาบเดียวกัน

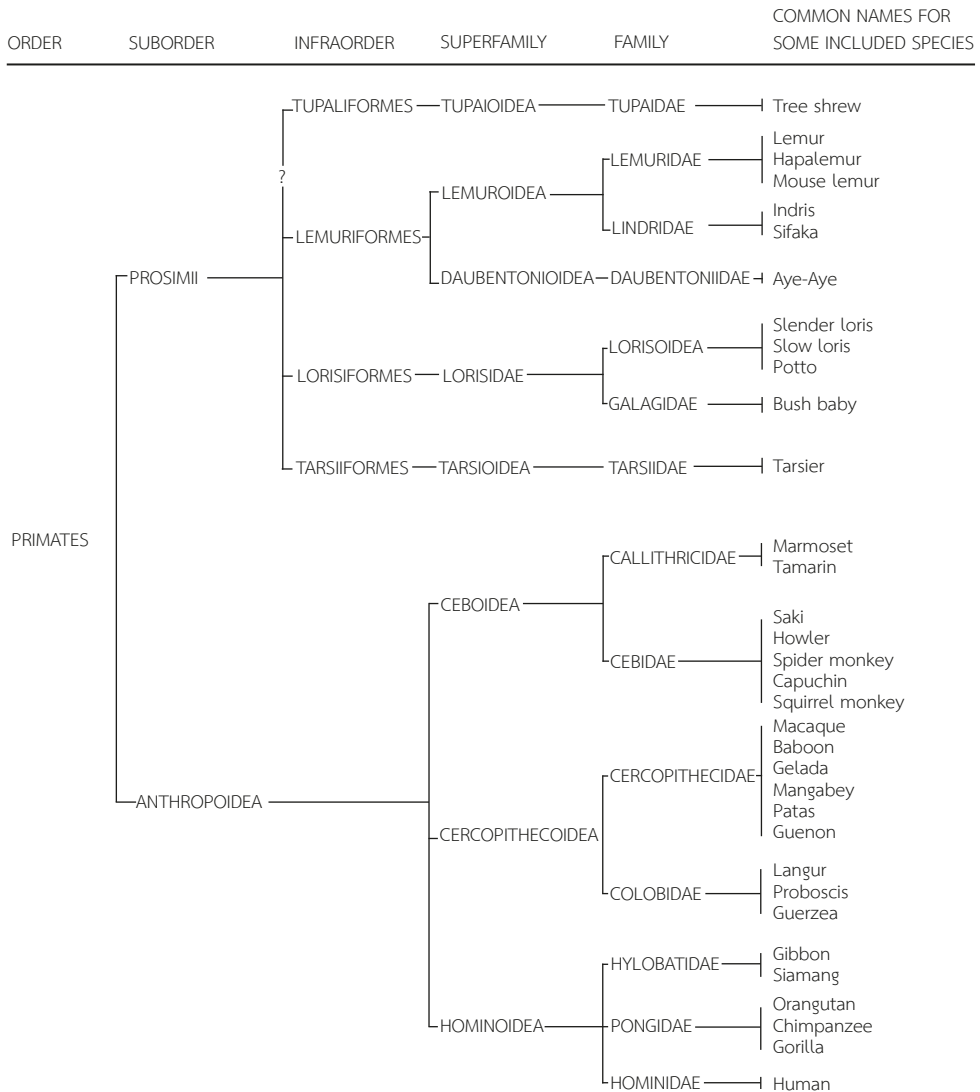
การศึกษา “ไพรเมต” นับเป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะตัวมนุษย์เองเป็นทั้งผู้ศึกษาและจัดอยู่ในกลุ่มหรือประเภทเดียวกันของสิ่งที่ศึกษาด้วย “ไพรเมต” มีความหลากหลายมากกว่า 500 สปีชีส์ มีขนาดน้ำหนักตัว ตั้งแต่ลีเมอร์หนู (Madame Berthe’s mouse lemur)

น้ำหนักประมาณ 30 กรัม จนถึงน้ำหนักประมาณ 250 กิโลกรัมของกอริลลา บ้างอาศัยอยู่บนต้นไม้ พื้นดิน บ้างนิยมอยู่เพียงลำพังเป็นส่วนใหญ่ อยู่เป็น “ครอบครัว” ขนาดเล็ก ไปจนถึงอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ันบร้อยตัว ระบบโครงสร้างสังคมของไพรเมต และลักษณะของพฤติกรรมจึงมีความหลากหลายมากทั้งในกลุ่มเดียวกันและข้ามสปีชีส์ นอกจากนี้ บางสปีชีส์หากินกลางวัน และบางสปีชีส์หากินกลางคืน ซึ่งยากต่อการติดตามสังเกต เราจึงมีความรู้เกี่ยวกับสปีชีส์กลุ่มหลังนี้ไม่มากนัก (Setchell 2019)

นับแต่ช่วงกลางศตวรรษที่ 18 มาแล้ว คาโรลัส ลินเนียส³ (1707-1778) ผู้คิดค้นระบบการตั้งชื่อวิทยาศาสตร์ได้จัดอนุกรมวิธานของมนุษย์กับลิงไว้ทางให้อยู่ด้วยกันในกลุ่มเดียวกันคือไพรเมต (Primates) เพราะมีลักษณะโครงสร้างพื้นฐานหลาย ๆ ประการคล้ายคลึงกัน ลินเนียสกำหนดความสำคัญของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมกลุ่มนี้โดยจัดให้เป็น ลำดับไพรเมต (Order Primate) โดยเลือกใช้คำ “primate” ซึ่งมาจากภาษาละติน primus ที่หมายถึง ลำดับแรก

หากพิจารณา อนุกรมวิธานของไพรเมต (แผนภูมิที่ 1) จะพบว่า สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มไพรเมต (Order Primate) จัดจำแนกออกเป็นสองอันดับย่อย (suborders) คือ Prosimii และ Anthropoidea

³ Carolus Linnaeus หรือ Carl von Linné นักธรรมชาติวิทยาชาวสวีเดน ผู้ริเริ่มการจัดแบ่งสิ่งมีชีวิตออกเป็นหมวดหมู่ โดยการใช้ระบบการเรียกชื่อหรือการกำหนดชื่อสากลของหมวดหมู่และชนิดของสิ่งมีชีวิตด้วยระบบสองชื่อหรือที่เรียกว่า ระบบทวินาม (Binomial nomenclature) ซึ่งมีคุณูปการในการศึกษาชีววิทยา จวบจนปัจจุบันและได้รับยกย่องว่าเป็นผู้จัดจำแนกสิ่งมีชีวิต (classification) ออกเป็นหมวดหมู่หรือที่เรียกว่า อนุกรมวิธาน (Taxonomy) อีกด้วย

(ที่มา: Wolpoff 1980⁴)

แผนภูมิที่ 1 อนุกรมวิธานของไพรเมต

⁴ Wolpoff 1980 อังโน เสมอชัย พูลสุวรรณ ไพรเมตกับวิวัฒนาการของมนุษย์ (2551, 52) แผนภูมิที่ยกมานี้เพื่อต้องการแสดงให้เห็นภาพโดยรวมของการแบ่งกลุ่ม “ไพรเมต” เท่านั้น ผู้สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมการจัดแบ่งกลุ่มโดยละเอียดในที่อื่น เช่น Colin P. Groves (2001, 2017) หรือ Joanna M. Setchell (2019)

สมาชิกของกลุ่มย่อย Prosimii เรียกว่าพวก prosimians (มาจากรากศัพท์ pro หมายถึง มาก่อน และ simians หมายถึง ลิง) ลักษณะสำคัญของกลุ่มนี้ คือสมองมีขนาดค่อนข้างเล็ก และซับซ้อนน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสมาชิกไพรเมตชั้นสูงขึ้นมา ส่วนใหญ่หากินในเวลากลางคืน จึงมีดวงตาค่อนข้างใหญ่และเห็นภาพสามมิติได้ดีขึ้น และอาจแบ่งได้เป็น 4 อันดับย่อย คือ Infraorder Tupaiiformes ได้แก่สัตว์ เช่น กระแต (Tree Shrews) (เนื่องจากมีลักษณะทางกายภาพก้ำกึ่งระหว่างสัตว์ฟันแทะ (Rodent) กับไพรเมต ทำให้สถานภาพทางอนุกรมวิธานไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับการจัดของนักอนุกรมวิธาน) และอีก 3 infraorders คือ Lemuriformes เช่น พวกลีเมอร์, Lorisiformes เช่น พวกนางอาย (ลิงลม) และ Tarsiiformes เช่น พวกทาร์เซีย (นักอนุกรมวิธานบางท่านจัดพวกทาร์เซียให้อยู่ในกลุ่ม anthropoids เพราะสามารถทรงตัวในแนวตั้งได้เป็นเวลานาน ๆ)

สมาชิกของ กลุ่มย่อย Anthropoidea ประกอบด้วย ลิง (monkeys), เอป (apes) และเผ่าพันธุ์มนุษย์ ลิงแบ่งออกเป็น 2 superfamilies คือ ลิงโลกใหม่ (Ceboidae) มีถิ่นอาศัยในทวีปอเมริกากลางและใต้ ลิงโลกเก่า (Cercopithecoidea) มีถิ่นอาศัยตามธรรมชาติในทวีปแอฟริกา ยุโรปและเอเชีย ส่วน เอปและเผ่าพันธุ์มนุษย์ รวมอยู่ใน superfamily เดียวกันคือ Hominoidea (เสมอชัย พูลสุวรรณ 2551)

หากพิจารณาวิธีการจัดแบ่ง “ไพรเมต” โดยเฉพาะในกลุ่ม Anthropoidea จากตำนานพื้นเมืองของชนเผ่าในทวีปต่าง ๆ จะพบว่าวานรและมนุษย์ไม่ได้ถูกจัดลำดับสูง-ต่ำกว่ากันอย่างชัดเจนหากมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด เคยเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน มีศักยภาพที่เปลี่ยนหรือข้ามไปมาได้ ในตำนานของบางพื้นที่ มนุษย์ไม่ใช่ “สิ่งแรก” ที่เกิดขึ้นก่อน (Ethnoprimateology: Wikipedia 2020)

ในตำนานชนพื้นเมืองแถบอเมริกากลาง พระเจ้าของชาวมาซาส์สร้างขึ้นก่อน แต่ไม่ถูกใจเพราะพูดไม่ได้และไม่สนใจบูชาพระเจ้า จึงได้สร้างมนุษย์จากโคลน แต่ก็ไม่เป็นผล จึงสร้างขึ้นใหม่จากไม้ แต่มนุษย์ไม้ก็แข็งทื่อ พูดไม่ได้ ทั้งไม้เคารพผู้สร้าง จึงหวังจะทำลายโดยบันดาลให้ฝนตกและน้ำท่วม มนุษย์ไม้ได้หนีไปและกลายเป็น ลิงแมงมุม (Spider monkeys)

ซึ่งมีรูปร่างเหมือนมนุษย์แต่พูดไม่ได้ ตำนานชนพื้นเมืองของอเมริกาใต้ มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตแรกที่อยู่บนโลก จากนั้นจึงค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นสัตว์ชนิดต่างๆ และมนุษย์สองกลุ่มกลายเป็นลิงสองชนิดคือ ลิงวูลลี (Woolly Monkeys) และ ลิงแมงมุม (Spider Monkeys)

หรือตำนานชนพื้นเมืองในแอฟริกาตะวันตก ให้คำอธิบายว่าเหตุใด ลิง จึงไม่ได้กลายเป็นมนุษย์ในยุคเริ่มต้น ขณะที่ผู้สร้างได้สร้างสัตว์ต่างๆ ขึ้นมาจากโคลน แต่ยังไม่ครบถ้วน เธอได้ขอให้ลิงเป็นผู้รับผิดชอบดูแลโคลนที่จะใช้สร้าง เนื่องจากมีนิ้วมือเหมือนมนุษย์ และกล่าวว่า ถ้าทำงานตามที่มอบหมายได้ดีก็จะจัดให้อยู่ในกลุ่มเดียวกับมนุษย์ แต่ลิงนั้นก็แค่แต่คุยโวว่าจะได้เป็นมนุษย์ มัวแต่เล่นสนุกสนานไม่ยอมทำงานให้ได้ดี สุดท้ายผู้สร้างจึงจัดให้ลิงอยู่ในกลุ่มสัตว์เหมือนเดิม และเป็นคำอธิบายว่า ทำไมลิงจึงไม่สามารถยืนตัวตรงได้เหมือนมนุษย์

ในยุคพระเวทของอินเดีย⁵ มีคำว่า กปิ (ภาษาไทย แปลงเป็น กระบี่) ซึ่งหมายถึง ลิง มาจากรากศัพท์ กมฺป ซึ่งแปลว่า เคลื่อนไหวเร็ว หรือเคลื่อนที่ตลอดเวลา

ส่วนคำ วานร (Vānara) แปลว่า เกี่ยวเนื่องกับป่า และมีความหมายที่รับรู้กันว่า หมายถึง ลิง หรือความหมายตามรูปศัพท์วิเคราะห์ (ethmological meaning) หมายถึง สัตว์ที่ชอบผลไม้ คำ นร แปลว่า คน เมื่อพิจารณาตามรูปศัพท์ก็มีความหมายได้ทั้ง คนหรือไม่ใช่คน ส่วนคำ วา แปลว่า คล้าย คำว่า วานรจึงอาจแปลได้ว่า คล้ายคน (Wilson 2021; Grassman 1873)

หากถือว่า หนังสือ “ลิงเปลือย” เป็นงานเขียนชิ้นแรก ๆ ที่สร้างความสนใจในเรื่อง “วานรศึกษา” ให้แพร่ไปสู่สาธารณชน บุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ “วานรวิทยา” (Primatology) หรือความรู้ที่ผ่านการศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลภาคสนามอย่างเข้มข้น กลายเป็นประเด็นถกเถียงสำคัญทั้งในแวดวงวิชาการและสาธารณชน ก็คือ ดร.หลุยส์ ลีคกี (Louis Leakey) และ “The Trimates” หรือสุภาพสตรีสามคนซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาวานรจากการทำงานภาคสนาม และผลจากการศึกษา สร้างผลกระทบต่อการศึกษาเปลี่ยนแปลงการตีความใหม่ ๆ เกี่ยวกับวานร วิวัฒนาการและความเป็นมนุษย์ (Taub 2016)

⁵ ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และ ดร.ธวัชชัย ดุลยสุจริต สำหรับที่มาและความหมายของคำ

ดร.ลีคกี นักมานุษยวิทยา, นักวานรวิทยาและนักบรรพชีวินวิทยา “ชายผู้ทรงอิทธิพล” ซึ่งมีชื่อเสียงจากสำรวจซากดึกดำบรรพ์ของบรรพบุรุษมนุษย์ในแอฟริกา ได้สนับสนุนให้ เจน กูดอลล์ (Jane Goodall 1934-) ไดแอน ฟอสซี (Dian Fossey 1932-1985) และบีรูที กาลดิคัส (Biruté Galdikas 1946-) ทำงานภาคสนามเพื่อสังเกตและศึกษาวานรในสภาพธรรมชาติ กล่าวได้ว่า ในขณะที่นักวิชาการชายผู้มีชื่อเสียงทำการสำรวจและวิเคราะห์ “ซากดึกดำบรรพ์ของไพรเมต” เพื่อหาทางอธิบายวิวัฒนาการของมนุษย์ ผู้หญิงสามคนก็มีหน้าที่ในการศึกษา “ชีวิต” ของวานร

ในช่วงปี ค.ศ. 1960 เจน กูดอลล์⁶ เริ่มศึกษาพฤติกรรมของฝูงชิมแปนซีในแทนซาเนีย เธอตั้งชื่อให้ชิมแปนซีแต่ละตัวที่ศึกษา แทนที่จะระบุเป็นหมายเลขของการศึกษาก่อนหน้านั้น เธอกล่าวว่า “สัตว์แต่ละตัวมีความเป็นปัจเจก แต่ละตัวมีนิสัยต่างกัน เหมือนกับมนุษย์แต่ละคนที่แตกต่างกัน” (สรวด์มันน์ อัสวไชยชาญ และ อัญชญา อัสวาณิชย์ 2561) เธอค้นพบว่าชิมแปนซีประดิษฐ์และใช้เครื่องมือรวมทั้งกินเนื้อสัตว์ ซึ่งเป็นข้อมูลใหม่ ที่เปิดประเด็นสำคัญเกี่ยวกับนิยามของความเป็นมนุษย์

ไดแอน ฟอสซี ศึกษากอริลลาที่คองโก ในปี ค.ศ. 1966 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กำลังคุกรุ่นด้วยสงครามกลางเมือง ฟอสซีได้ติดตามศึกษากลุ่มกอริลลาอย่างใกล้ชิดและสามารถทำให้ฝูงกอริลลารับเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในฝูง การศึกษาของฟอสซี แสดงให้เห็นว่ากอริลลาเพศเมียได้รับการส่งผ่านต่อไปยังสมาชิกของฝูงอื่น ๆ ได้อย่างไร⁷ รวมถึงพฤติกรรมของลิงเพศผู้ที่ฆ่าทารกทิ้ง เพื่อการเปิดโอกาสให้การผสมพันธุ์มีระยะเวลาที่เร็วขึ้น

⁶ เจน กูดอลล์ เข้าเรียนหลักสูตรปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ในปี ค.ศ. 1961 โดยที่เธอได้เข้าเรียนโดยที่ไม่มีวุฒิปริญญาใด ๆ มาก่อน และได้รับปริญญาเอกด้านพฤติกรรมวิทยาในปี ค.ศ. 1966

⁷ น่าสนใจว่า ในงานศึกษาของนักมานุษยวิทยา โคลด เลวี สโตรสส์ (Claude Lévi-Strauss) เรื่อง โครงสร้างเบื้องต้นของเครือญาติ (Elementary Structures of Kinship) ในภาษาฝรั่งเศส พิมพ์ปี ค.ศ. 1949 ก็ได้กล่าวถึง “การส่งผ่านผู้หญิง” ซึ่งแง่หนึ่งเป็นการศึกษามนุษย์ดั้งเดิมในสภาพธรรมชาติ กล่าวถึงกฎหมายห้ามการมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างพ่อแม่กับลูกและพี่กับน้อง ซึ่งข้อห้ามนี้มีผลต่อกลุ่มคือ การมีสตรีไว้เป็นของหมั้นเวียนอย่างอิสระ ทำนองเดียวกับที่ในเศรษฐกิจแบบการค้ามีสินค้าและบริการไว้หมั้นเวียน (ดูซานซ์ เดอ กรามอนท์ (Sanche de Gramont 1970) แปลโดย ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล 2527)

ส่วน ปีรุตี กาลดิคัส ศึกษาอูรังอุตังที่บอร์เนียว ในปี ค.ศ. 1971 อูรังอุตังเป็นวานรที่มักอยู่ตามลำพังซึ่งยากต่อการติดตามศึกษา กาลดิคัสใช้ระยะเวลาานานกว่าที่อูรังอุตังจะยอมรับการปรากฏของเธอให้สังเกตพฤติกรรมในระยะใกล้ซิด งานศึกษาของเธอที่ใช้เวลาถึง 12 ปี และแสดงให้เห็นว่าอูรังอุตังเพศเมียนั้นอุทิศตนกับการเลี้ยงดูลูกมากเพียงใด ในขณะที่เพศผู้ไม่ได้ให้ความสนใจและแยกตัวห่างออกไป บทบาทของวานรเพศเมียในการเลี้ยงดูลูกเป็นระยะเวลายาวนาน จนกว่าจะเติบโตเต็มที่แล้ว กลายเป็นประเด็นสำคัญในการสนับสนุนข้อถกเถียงเรื่องบทบาทที่สำคัญของเพศเมียในพัฒนาการทางสังคมของวานร

ในที่นี้ ขอเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาวานร ในสี่ประเด็นหลัก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนามของนักวานรวิทยาในยุคแรกๆ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับบทความในเล่ม ซึ่งอาจเป็นพื้นฐานของการร่วมสนทนา ขัดแย้ง หรือวิพากษ์วิจารณ์ และ การทำความเข้าใจข้อมูลการศึกษาและการค้นพบใหม่ในปัจจุบัน

การใช้เครื่องมือและการเรียนรู้ของวานร

เดิมที คุณสมบัติสำคัญที่นิยาม “ความเป็นมนุษย์” นอกจากจะยืนตัวตรง เดินสองขาแล้ว มนุษย์ยังมีความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องมือขึ้นใช้ด้วย ในช่วงปี ค.ศ. 1960 เมื่อครั้งที่ เจน กูดอลล์ เริ่มทำงานที่เขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่ากออมเบสตริม ในแทนซาเนีย และได้รายงานข้อค้นพบของเธอว่า ชิมแปนซีประดิษฐ์และใช้เครื่องมือได้ รวมทั้งกินเนื้อสัตว์ ดร. ลีคกี ได้ตอบกลับมว่า “ตอนนี้เราต้องนิยามเครื่องมือใหม่ นิยามมนุษย์ใหม่ หรือยอมรับว่าชิมแปนซีคือมนุษย์” (National Geographic ฉบับภาษาไทย 2560, 34) การศึกษาในระยะต่อมา แสดงให้เห็นรายละเอียดที่ชัดเจนขึ้น เกี่ยวกับการ “ตกปลวก” (Termite fishing) ของชิมแปนซีซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ซับซ้อน ชิมแปนซีเพศเมียเลือกกิ่งไม้บางชนิดที่ได้เปลือกมียางเหนียว หลังจากเลือกได้ขนาดพอเหมาะ ลอกเปลือกออก สอดเข้าไปในรังหรือทางเดินใต้ดินของปลวก ทิ้งเวลาระยะหนึ่งเพื่อรอให้ปลวกได้ แล้วจึงดึงไม้ออกมากินปลวก ชิมแปนซีวัยเด็กจะสังเกตพฤติกรรมของแม่แล้วทำตาม ซึ่งต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะพัฒนาทักษะนี้ (เสมอชัย พูลสุวรรณ อ้างแล้ว, 87) ข้อค้นพบนี้ ยืนยันว่าการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน จึงมิได้ผูกขาดอยู่กับศักยภาพของมนุษย์เท่านั้น

ภาษาและการสื่อสารของวานร

วานรสามารถสื่อสารด้วยเสียงโดยใช้ระบบการเรียก (call system) สามารถเปล่งเสียงที่มีคุณภาพต่างกันได้หลายเสียง แต่ละเสียงสัมพันธ์กับความหมายที่เฉพาะเจาะจงเพียงหนึ่งความหมาย เช่น บอกแหล่งอาหาร ศัตรู หรือกำหนดบริเวณถิ่นอาศัย (territory) การศึกษาในลิงเวอร์เวตส์ (Vervets) พบว่าสามารถส่งสัญญาณเสียงที่แตกต่างกันได้ 3 แบบ เพื่อบอกการปรากฏตัวของศัตรูว่าเป็น งู เสือ หรือเหยี่ยว (เสมอชัย พูลสุวรรณ อ่างแก้ว, 81) หรือการศึกษาเสียงร้องของชะนี พบว่าชะนีแต่ละพันธุ์มีเสียงร้องที่แตกต่างกัน เสียงร้องของชะนีสามารถบอกชนิดของชะนีได้ (Marshall and Marshall 1976) และการเพียรร้องของชะนี อาจถือเป็นภาษาแบบหนึ่ง มีการศึกษาจำนวนมากที่แสดงให้เห็นว่า ชิมแปนซีและกอริลลาสามารถเรียนรู้การใช้ไวยากรณ์ในภาษาสัญลักษณ์หรือภาษาท่าทางที่ใช้กับคนไข้หรือหุหนวก หรือสื่อสารกับมนุษย์ผ่านอุปกรณ์เทคโนโลยี รวมถึงรายงานการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่า อูรังอุตังสามารถ “เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตได้” (Solly 2018)

สังคมและวัฒนธรรมของวานร

ในหนังสือ *Studying Primates How to design, Conduct and Report Primatological Research* (Setchell 2019) กล่าวเตือนว่าระบบโครงสร้างสังคมของไพรเมตมีความหลากหลายอย่างมากทั้งในกลุ่มเดียวกันและระหว่างสปีชีส์ ทั้งยังมีหลักฐานและข้อมูลไม่มากพอจะหาข้อสรุปที่แน่ชัด จึงต้องระมัดระวังในการให้คำอธิบายในภาพรวม อย่างไรก็ตาม การศึกษาเท่าที่ผ่านมาให้ข้อมูลที่น่าสนใจ เช่น การปรากฏตัวของศัตรูธรรมชาติและมนุษย์ในถิ่นที่อยู่ของไพรเมต ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการรวมกลุ่มทางสังคมของไพรเมตหลายชนิด ในลิงบาบูนเหลืองของเคนยา จัดโครงสร้างทางสังคมภายในกลุ่มแตกต่างกันระหว่างเวลากลางวันและกลางคืนเพื่อป้องกันการเข้าทำร้ายของเสือดาว หรือเมื่อถูกนำไปปล่อยทางบริเวณตะวันตกของเคนยา ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพด และเพื่อที่จะขโมยข้าวโพดในไร่ ผงลิงแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งหลอกให้คนเฝ้าไร่วิ่งตามจับไล่ ส่วนอีกฝูงที่เหลือก็จะแยกย้ายไปขโมยข้าวโพดในจุดต่าง ๆ หรือตัวจำฝูงจะมาป้วนเปื้อนใกล้กับคนเฝ้าไร่ แล้วปล่อยให้สมาชิกของฝูงที่เหลือแยกย้ายไปขโมยข้าวโพด (เสมอชัย พูลสุวรรณ อ่างแก้ว, 83-84)

“วัฒนธรรม” ของสัตว์ โดยเฉพาะในวานร เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบัน นับจากการค้นพบในช่วงทศวรรษ 1950 เมื่อนักวานรวิทยาญี่ปุ่นรายงานเกี่ยวกับพฤติกรรมของลิง Japanese macaque ที่ลิงเพศเมียวัยเด็กเริ่มพฤติกรรมใหม่ด้วยการนำเอาหัวมันเทศไปล้างเศษดินและทรายก่อนกิน (ตามปรกติตัวอื่น ๆ ที่ผ่านมาจะใช้มือเช็ดเศษดินออก) พฤติกรรมนี้ถ่ายทอดไปยังแม่ของมันและกลุ่มเพื่อนเล่นวัยเด็กก่อน จากนั้นพฤติกรรมนี้แพร่ไปยังสมาชิกเพศเมียตัวอื่นและเพศผู้ตามลำดับ หลังจากนั้นใช้เวลาอีก 9 ปี สมาชิกของกลุ่มทั้งหมดจึงยอมรับพฤติกรรมใหม่นี้ และยังนำเอาไปใช้กับการเอาข้าวสาลี (ซึ่งเป็นอาหารชนิดใหม่) ไปล้างน้ำก่อนกินด้วย (เสมอชัย พูลสุวรรณ อ้างแล้ว, 88) ข้อค้นพบนี้ นำไปสู่คำถามสำคัญคือ ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ที่สามารถส่งต่อความรู้ให้กับสมาชิกตัวอื่น วานรก็เป็นผู้ถือครองวัฒนธรรม

พัฒนาการในการมองเห็นที่ดีขึ้นของวานร (ในขณะที่ศักยภาพในการดมกลิ่นที่ลดลง ในหมู่วานร เมื่อเทียบกับไพรเมตในชั้นต่ำกว่า) ทำให้การมองเห็นบทบาทสำคัญเพิ่มมากขึ้นต่อการเรียนรู้ มีการศึกษาว่า Lemurs (ซึ่งอยู่ในกลุ่ม Prosimii) ลูกจะเรียนรู้แบบแผนพฤติกรรมจากแม่ โดยลูกมักจะให้ความสนใจสังเกตพฤติกรรมแม่มากกว่าในทางกลับกัน หรือ การสังเกตของลูกชิมแปนซีเพศเมียเก็บไปไม้มาเช็ดลำตัว หลังจากเห็นแม่ของมันทำอาการดังกล่าว (เสมอชัย พูลสุวรรณ อ้างแล้ว, 87) การศึกษาในระยะหลังพบว่า ทักษะในชีวิตประจำวัน 50 อย่างของชาวอากา ปีกมี (Aga Pygmies) เป็นการเรียนรู้ผ่านการมองและลงมือทำ โดยไม่ผ่านการสอน นิยามที่ว่า การเรียนรู้ผ่านการสอนเป็นส่วนหนึ่งของการส่งต่อ สืบทอดวัฒนธรรม จึงไม่จำเป็นเสมอไป การศึกษาวานร จึงมีส่วนในการตั้งคำถามว่า วัฒนธรรมคืออะไร? วัฒนธรรมไม่ได้ถูกผูกขาดโดยมนุษย์ และ สัตว์มีวัฒนธรรมหรือไม่? (McGrew 1998)

วิธีการศึกษาวานร

การศึกษาชิมแปนซี โดย ดร.เจน กูดัลล์ เปิดแนวทางใหม่ ๆ ให้กับการศึกษาวานร การเขียนบันทึกเล่าถึงชิมแปนซีเป็นรายตัว ไม่ต่างจากปัจเจกบุคคล การเขียนรายงานทางวิชาการ ด้วยชื่อที่ตั้งให้และใช้สรรพนาม “เขา” (He) หรือ “เธอ” (She) กลายเป็นวิธีการศึกษาและปฏิบัติโดยทั่วไปในการศึกษาปัจจุบัน แม้ว่าการสร้างที่ให้อาหารชิมแปนซีใกล้ที่พัก เพื่อดึงดูด

ชิมแปนซีให้เข้ามาเพื่อสังเกตพฤติกรรมในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนามและการสัมผัสทางกายภาพระหว่างเจนกับพลินต์ ซึ่งเป็นชิมแปนซีตัวแรกที่เกิดในกอมเบ เพื่อศึกษาพัฒนาการของชิมแปนซี ถือเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมในการศึกษาปัจจุบัน แต่ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตในยุคนั้น ก็ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับววนรเพิ่มมากขึ้น วิธีการศึกษาของไดแอน ฟอสซี ที่ใช้วิธีการเลียนแบบพฤติกรรมของกอริลลา จนได้รับการยอมรับให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกกลุ่มและการติดตามศึกษาอุ้งอุ้งตั้งในระยะเวลายาวนานของกาลดิศส์ช่วยเพิ่มพูนข้อมูลพื้นฐานให้กับนักวานรวิทยารุ่นหลัง

การศึกษาวานรยุคต่อมา สนใจปฏิสัมพันธ์หลากหลายระหว่างวานรและมนุษย์ (interspecies relationships) และตั้งข้อสงสัยว่าในการศึกษาวานร “ตามสภาพธรรมชาติ” โดยที่ไม่พิจารณาว่ามนุษย์เป็นปัจจัยร่วมด้วยนั้นไม่อาจเป็นไปได้ เพราะทุกครั้งที่มีการศึกษา ผู้ศึกษากลายเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ด้วยเสมอ มีข้อเสนอด้วยว่าการศึกษา “ไพรเมต” ก็ไม่แตกต่างไปจากการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อื่น การกล่าวบรรยายเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมของวานรจึงใช้ถ้อยคำเป็นกลางโดยไม่ประเมินค่า แม้กระนั้น ในการเขียนผลการศึกษากันวนไม่น้อยยังคงมีความลึกลับ ประดักประเดิดอยู่บ้างกับการเลือกใช้คำ ชิมแปนซีตัวเมีย/เพศเมีย และนักวานรวิทยาเพศหญิง/สตรี

หรือวิธีวิทยาการศึกษาของนักวานรวิทยาญี่ปุ่น มีลักษณะแตกต่างออกไปจากการศึกษาของนักวานรวิทยาชาติตะวันตก กล่าวคือให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนของผู้ศึกษากับวานร โดยถือว่า มนุษย์และสัตว์เป็นหนึ่งในเดียวกัน นักวิชาการญี่ปุ่นพยายามสร้างแนวคิดเป็นการเฉพาะ⁸ เป็นการศึกษาวิจัยแบบกลุ่มที่ร่วมกันสังเกตติดต่อกันยาวนานหลายปี นักวิจัยแต่ละคนมีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะ และผลการศึกษาที่ได้ก็ถือเป็นผลงานของกลุ่ม (Primateology: Wikipedia 2021 และ Langlitz 2020)

⁸ นักวิชาการญี่ปุ่นพยายามบัญญัติศัพท์ในภาษาของตนเอง เช่น คำ dōbutsu เป็นศัพท์วิทยาศาสตร์หมายถึง สัตว์-สิ่งมีชีวิตที่เคลื่อนไหว รวมถึงคนด้วย สร้างคำว่า dōbutsugaku เพื่อหมายถึง สัตว์วิทยา (ดู สายพิณ ศุพุทรมงคล 2560)

วานรศึกษา: บทสนทนาที่ไม่สิ้นสุด

หนังสือวานรศึกษา ประกอบด้วยบทความจำนวน 8 บทความ โดยผู้เขียนจากหลายสถาบัน ในสาขาเชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์และทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

บทความ **Gibbon Studies in Thailand** ของ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.วอร์เรน บรอกเคลแมน (Professor Emeritus Warren Y. Brockelman) นักวิชาการผู้บุกเบิกและศึกษาเกี่ยวกับชะนีมายาวนาน แม้อยู่ในลำดับสุดท้ายของเล่ม แต่ให้ภาพรวมถึงความสำคัญของประเทศไทย ในฐานะที่เป็น “สถานที่พิเศษสำหรับการวิจัยชะนี” หรือ “เอปเล็ก” ซึ่งในประเทศไทยมีชะนีอยู่ถึง 4 สายพันธุ์ จาก 29 สายพันธุ์ และประเทศไทยยังเป็นพื้นที่บุกเบิกของการศึกษาวานร (ชะนี) อย่างเป็นระบบ มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 7 โดยคณะสำรวจ นำโดย ดร.คลาเรนซ์ เรย์ คาร์เพนเตอร์ (Dr.Clarence Ray Carpenter) ซึ่งใช้เวลาเดินทางนานสามเดือนโดยเฉพาะพื้นที่แถบดอยเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ การศึกษารั้งนั้นได้ยิงและเก็บตัวอย่างซากชะนีจำนวน 24 ตัว ปัจจุบันซากชะนีชุดนี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑน์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Peabody Museum) บทความนี้แสดงให้เห็นถึง ข้อค้นพบและความก้าวหน้าของการศึกษาชะนีในประเด็นต่าง ๆ นับตั้งแต่ยุคบุกเบิกถึงปัจจุบัน เช่นในประเด็นเกี่ยวกับ พฤติกรรมการเพรียกร้อง โครงสร้างของกลุ่มที่เป็นครอบครัว ปัญหาของการจำแนกสปีชีส์ พฤติกรรม การฆ่าทารก รวมถึงความเป็นไปได้ของการอยู่รอดของประชากรชะนีในประเทศไทย

การจัดตั้งพื้นที่การศึกษาชะนีภาคสนามที่มอสิงโต อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณดร.วอร์เรน ได้กลายเป็นศูนย์ศึกษาวิจัยชะนีภาคสนามที่สำคัญยิ่ง มีการใช้งานอย่างต่อเนื่องยาวนานที่สุดและนักวิจัยได้ผลงานการค้นพบที่สำคัญเกี่ยวกับชะนีมือขาวจำนวนมาก ชวนให้นึกถึงการศึกษามู๋บ้านหรือชุมชนของนักมานุษยวิทยาบางแห่งที่ใช้ระยะเวลาการศึกษาติดต่อยาวนานและโดยนักมานุษยวิทยาหลายรุ่น

บทความ จาก **Primate & Me** สู่ **Ethnoprimatology: การสะท้อนประสบการณ์ส่วนตัว** โดย รองศาสตราจารย์ ดร.สมโภชน์ ศรีโกสามาตร ถือเป็นบทสะท้อนย้อนคิด ของ

นักมานุษยวิทยาคนแรก ๆ ของไทย ที่มีเส้นทางการศึกษาเริ่มต้นจากการศึกษาสภาพแวดล้อม และพฤติกรรมของชะนีมิงกุฎ ที่อุทยานแห่งชาติเขาสอยดาว และการศึกษาภาคสนามในระดับปริญญาเอก เกี่ยวกับลิงคาปูชินที่ประเทศเวเนซุเอลา ก่อนที่หันไปสนใจงานด้านการอนุรักษ์ และความหลากหลายทางชีวภาพ ผู้เขียนให้ภาพการขยับขยายความสนใจของตนเองไว้น่าสนใจว่า “ตอนเครื่องบินร่อนลงที่กรุงเทพผมไม่เห็นโพรมेट แต่ผมเห็นพื้นที่ชุ่มน้ำ” (Wetland)

การวิจัยในระยะเวลาต่อมา ที่แม้จะเกี่ยวกับงานอนุรักษ์และความหลากหลายทางชีวภาพเป็นหลัก ทำให้ขยายความสนใจไปสู่กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายทั้งในเขตประเทศไทย และลาว และเริ่มใคร่ครวญเกี่ยวกับคนที่ศึกษาโพรมेटในมิติของมานุษยวิทยามากขึ้น บทสรุปการสะท้อนการพัฒนาการศึกษาโพรมेटเพื่ออธิบายพฤติกรรมมนุษย์จากประสบการณ์ส่วนตัว และบทสังเคราะห์ชีวิตทางวิชาการของผู้เขียนรวมถึงข้อสรุปถึงผู้ที่สนใจ “วานรศึกษา” ว่าอาจจะต้องสนุกกับความโดดเดี่ยว และไม่รู้ว่าจะประสบผลสำเร็จในบั้นปลายหรือไม่” นับว่าท้าทายนักวิชาการรุ่นใหม่อย่างยิ่ง

สองบทความต่อมา เริ่มจาก **เพศ เพศภาวะ กับโพรมेटวิทยา** ของ รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี เป็นมุมมองจากทางสังคมศาสตร์ ที่ให้รายละเอียดของข้อถกเถียงเกี่ยวกับโพรมेटศึกษาและสตรีนิยม แสดงให้เห็นจุดเปลี่ยนทั้งในเชิงแนวคิด กรอบการวิจัย และปฏิบัติการภาคสนามในการศึกษาโพรมेट ภายใต้การศึกษาโพรมेटของนักโพรมेटสตรี ซึ่งเดิมที่ถูกครอบงำด้วยความคิดชายเป็นศูนย์กลางในโพรมेटวิทยา โดย “การนำเอาความคิดทางเพศของสังคมมนุษย์ในโลกตะวันตกช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เข้าเป็นเลนส์ในการมองและสร้างความรู้เกี่ยวกับสังคมโพรมेट” และในกระบวนการของข้อถกเถียงดังกล่าวนำไปสู่การทำทนายวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและข้ออ้างว่าด้วยความเป็นภววิสัยของศาสตร์และความรู้แบบวิทยาศาสตร์ บทความชิ้นนี้ร่วมประสานเสียงสนทนาและเติมเต็มบทความถัดมา **ทัศนาวานร: ดึงคองระเบิดปรมาณู คลิตอริส และชีวิตพันทาง** ของ รศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร ที่นำเสนอประสบการณ์การอ่านหนังสือเล่มหนึ่ง Primate Visions (ทัศนาวานร) เขียนโดย ดอนนา ฮาราเวย์ (Donna Haraway) นักประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์อเมริกัน ผู้เคยดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ทางประวัติศาสตร์จิตสำนึก (history of conciousness) บทความขนาดยาวมากนี้ ให้ภาพ

ความสำคัญทางความคิด ของตอนนา ฮาราเวย์ในโลกวิชาการสากลและสถานะความรู้ดังกล่าว ในวงวิชาการไทย, พัฒนาการของวานรวิทยาผ่านสายตาของฮาราเวย์ ที่แสดงให้เห็นบทบาท สำคัญของนักวานรวิทยาหญิง และส่วนสุดท้ายเป็นการอภิปรายถึงคุณูปการของหนังสือใน สามด้านเมื่อนำกลับมาอ่านใหม่ในศตวรรษที่ 21 คือ วาทศิลป์ของวานรวิทยา การเมืองเรื่อง เชื้อชาติและเพศภาวะ และมานุษยวิทยาภววิทยา

บทความของ ศาสตราจารย์ ดร.เสมอชัย พูลสุวรรณ เรื่อง **สู่พุทธะ: ลิงจากเรื่องเล่า ในนิบาตชาดก** นำเสนอเรื่องราวของพระพุทธเจ้าโคตมะในอดีตชาติของพระองค์ เมื่อครั้ง เสวยพระชาติเป็นลิง ระหว่างการบำเพ็ญบารมีเพื่อมุ่งสู่การตรัสรู้ในพระชาติสุดท้าย เพื่อทำ ความเข้าใจที่คนเรารู้ของพุทธศาสนาว่าด้วย “วานร” ในมิติต่าง ๆ ทั้งในเชิงปรัชญาศาสนา วัฒนธรรม และธรรมชาติวิทยา โดยมองว่าคัมภีร์ชาดกและอรรถกถารับรู้ความหมายว่าลิง เป็นรูปแบบหนึ่งของสิ่งมีชีวิตที่มีศักยภาพต่อการสั่งสมบารมี ผู้เขียนมองว่าในคัมภีร์ “ชาดก” ไม่ได้ให้ความสำคัญในเชิงคุณค่าวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ แต่ก็ให้ภาพของ “ลิง” ทั้งในฐานะเป็นสัตว์ป่าโดยสมบูรณ์ และในถิ่นที่อยู่ที่ซ้อนทับคาบเกี่ยวกับถิ่นอาศัยของมนุษย์ และยังสะท้อนภาพคุณลักษณะตามธรรมชาติบางประการของลิงด้วย เช่น เป็นสัตว์ที่สามารถ เรียนรู้ ปรับตัวในปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ เป็นสัตว์สังคม สืบพันธุ์แบบหนึ่งผัวหลายเมียและฆ่าทารก

ข้อมูลที่นำเสนอในบทความนี้ชวนให้พิจารณาต่อ ในประเด็นของมุมมองที่เกี่ยวกับ ศักยภาพในการ “ประดิษฐ์-คิดค้น” เครื่องมือเพื่อแก้ปัญหาของลิง และอุปมาอื่น ๆ ของลิงใน ทางพุทธศาสนา เช่น เปรียบการเคลื่อนไหวเร็วของลิงเพื่อใช้อธิบาย “จิต” มนุษย์

อีกสามบทความต่อมา เป็นบทความจากการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “วานร” หลาย ชนิดจากหลายพื้นที่ บทความ **ชะนิมือขาว (*Hylobates lar*) และด้วงมูลสัตว์ (Coleoptera: Scarabaeidae) ลิงหางยาว (*Macaca fascicularis*) ลิงลูกผสมระหว่างลิงหางยาวและ ลิงวอก และลิงวอก (*M. mulatta*) จากประสบการณ์ของข้าพเจ้า** ของ ดร.จรรยา เจตน์เจริญ เล่าถึงประสบการณ์ในการศึกษาไพรเมต บทบาทของชะนิมือขาวในการกระจายเมล็ดพันธุ์พืช

ร่วมกับตัวงูมูลสัตว์ภายในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ (ในแปลงศึกษาพลัดป่ามอสิงโต หรือแปลงวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพถาวรมอสิงโต) ซึ่งแสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยบนเรือนยอดไม้กับสัตว์ขนาดเล็กต่างสปีชีส์ที่อาศัยในพื้นดิน ในฐานะ “ผู้ร่วมกระทำการ” ที่ทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ และได้ “ค้นพบ” ด้วยว่า ชะนีมือขาวที่เคยเชื่อกันว่าใช้ชีวิตแบบผัวเดียวเมียเดียวตลอดชีวิต (Monogamy) นั้น มิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป นอกจากนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับลิงหางยาวและลิงลูกผสมระหว่างลิงหางยาวและลิงวอกที่จังหวัดชลบุรีและลิงวอกอีกกลุ่มหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แสดงให้เห็นถึงถิ่นอาศัยและการปรับตัวที่แตกต่างกันของชะนีมือขาวซึ่งอาศัยอยู่เฉพาะในป่าที่สมบูรณ์และลิงซึ่งปรับตัวได้ดีในป่าเสื่อมโทรมหรือเขตเมืองซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งในหลายรูปแบบระหว่างคนกับลิง

บทความของ ดร.จันทรเพ็ญ ศรีลัมพ์ เรื่อง **การพัฒนาการทางสังคมของลูกชะนี: ปฏิสัมพันธ์และพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลง** กล่าวถึงพัฒนาการทางสังคม (Social Development) ของลูกสัตว์ โดยเฉพาะเรื่องของ ชะนีวัยทารก ซึ่งที่ผ่านมามีการศึกษาค่อนข้างน้อย เนื่องจากการติดตามชะนีที่อาศัยอยู่บนเรือนยอดไม้ทำให้ยากต่อการติดตามและสังเกตพฤติกรรม ทั้งยังต้องใช้เวลาในการเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนานนับจากวัยทารกจนถึงวัยหนุ่มสาว

บทความนี้เสนอพฤติกรรมเด่นของลูกชะนีในแต่ละช่วงวัย และปฏิสัมพันธ์ของลูกชะนีกับพ่อแม่และสมาชิกในครอบครัวว่ามีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับอายุของลูกชะนี เริ่มจากวัยทารกจะมีปฏิสัมพันธ์กับแม่เป็นหลัก เมื่อเริ่มเข้าสู่วัยเด็กจะมีปฏิสัมพันธ์โดยเฉพาะกับพี่ที่อายุใกล้เคียงกับตนมากที่สุด และเมื่อเข้าสู่วัยหนุ่มสาวก็จะเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัวน้อยลง จะส่งเสียงร้องที่มีลักษณะคล้ายตัวเต็มวัยที่ขอบของอาณาเขตก่อนจะจับคู่ผสมพันธุ์และสร้างอาณาเขตใหม่ของตนเอง งานเขียนชิ้นนี้ช่วยเน้นย้ำบทบาทของเพศหญิงที่มีต่อพัฒนาการทางสังคมของไพรเมต

บทความ **Primate (Macaque) Research and Me** ของ ศาสตราจารย์ดร.สุจินดา มาลัยวิจิตรนนท์ ซึ่งมีประสบการณ์การศึกษาวิจัยไพรเมตหลากชนิด นานถึง 30 ปี โดยกล่าวถึง

ประวัติการทำงานวิจัยไพรเมตในประเทศไทยจำนวน 17 ชนิด และการศึกษาลิงมะแคค 6 ชนิด ในไทย โดยเน้นเกี่ยวกับลิงวอกและลิงแสม นอกจากจะกล่าวถึงรายงานการค้นพบการใช้เครื่องมือของลิงในการทุบหอยและลูกไม้แล้ว ยังกล่าวถึงความสำคัญของลิงในฐานะสัตว์ทดลองเพื่อการพัฒนาวัคซีน โดยเฉพาะการทดสอบวัคซีนโควิด 19 และบทบาทสำคัญของศูนย์วิจัยไพรเมตแห่งชาติ

หนังสือ วารสารศึกษา มุ่งหมายให้ผู้อ่านมองเห็นถึงความกว้างขวางของแนวคิด ทฤษฎี และวิธีวิทยา รวมถึงข้อวิพากษ์วิจารณ์และเส้นทางอันยาวไกลของความสนใจศึกษาวานร จากเดิมซึ่งถูกยกให้เป็น “ลำดับที่หนึ่ง” (Primus) มาสู่ความคิดว่าการศึกษาวานร เสมือนหนึ่งเป็น “กระจกสะท้อนที่ไม่คลุมเครือ” เนื่องจากไม่มีม่านหมอกของ “วัฒนธรรม” เข้ามาปกคลุมวานรจึงเป็น “เครื่องมือ” สำหรับการทำความเข้าใจมนุษย์ และมาถึงปัจจุบันที่เราเองอาจกำลังสับสนกับความพยายามที่จะต้องหันมานิยามความเป็นมนุษย์กันใหม่ ถ้าหากเรายังยืนยันว่าเราต่างไปจากไพรเมตอื่น

หนังสือวารสารศึกษา ขอเชิญชวนให้ผู้อ่านลองเดินย้อนกลับจากยุคแห่ง “มนุษยสมัย” เพื่อการสำรวจป่าเบญจพรรณและท้องทุ่งของความรู้อีกครั้งหนึ่ง กลับไปในที่ซึ่งไม่แบ่งแยกธรรมชาติและวัฒนธรรม สู่จักรวาลก่อนการกำเนิด กลับไปสู่ที่ครั้งหนึ่งเมื่อราวหกล้านปีก่อนครั้งที่บรรพบุรุษของชิมแปนซี วานรอื่น และเราซึ่งมาจากย่ำหวอดตัวเดียวกัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. 2559. “ศาสตร์-อศาสตร์: มานุษยวิทยา ณ จุดเปลี่ยนทางภววิทยา (Science and Non-Science: Anthropology at the Ontology Turn).” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 117-40. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- จักรกริช สังขมณี. 2559. “ความไม่ (เคย) เป็นสมัยใหม่ของศาสตร์-อศาสตร์: วัตถุวิสัย อมนุษย์นิยม และเครือข่าย-ผู้กระทำ ของบรูโน ลาตูร์.” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 143-71. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- จักรกริช สังขมณี. 2564. “มานุษยวิทยาบนคลื่นวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และโลกดิจิทัล.” บทเสวนา ใน *สี่บทกวี สาววชิรคิด การเดินทางของมานุษยวิทยา*, บรรณาธิการโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, นฤพล ดั่งวิเศษ, และ อาทิตย์ เคนมี, 281-86. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- จันทน์ เจริญศรี. 2559. “ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน.” ใน *ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน*, บรรณาธิการโดย จันทน์ เจริญศรี, 20-41. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- ชยา วรธนะภูติ และ รัตนาภรณ์ พุ่มน้อย. 2561. “‘โลกพันทาง’ ของลุ่มน้ำ ปลา และผู้คน แห่งบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย: มุมมองเชิงภูมิศาสตร์มนุษย์.” *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา* 37 (2): 129-60.
- ชานซ์ เดอ กรามอนท์. 2527. “ไม่มีสังคมใดเหนือกว่าสังคมอื่น ทรรศนะในการศึกษามานุษยวิทยา ของ Claude Lévi-Strauss.” แปลและเรียบเรียงโดย ปรีดดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* 2 (2): 60-76.
- เดสมอนด์ มอร์ริส. 2513. *ลิงเปลือย*. แปลโดย มยุร วิเศษกุล. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- โทนี เกอร์เบอร์. 2560. “กว่าจะมาเป็น เจน กูตดอลล์” *National Geographic ฉบับภาษาไทย* 17 (195): 24-45.

- บัณฑิต ไกรวิจิตร. 2559. “การเผชิญกับภาพแทนของกะเหรี่ยงโผล่ว ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร.” ปรินญาณพนธ์ดุขฎฐิบัณฑิตสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บัณฑิต ไกรวิจิตร, พนา กันธา, และ สิทธิโชค ชาวไร่เงิน. 2564. บทเสนา “ความสูงส่งของมนุษย์ที่ถูกตั้งคำถามกับการศึกษาสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์.” ใน *สี่บทฤษฎี สาววิธึคิด การเดินทางของมานุษยวิทยา*, บรรณาธิการโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, นฤพล ต้วงวิเศษ, และ อาทิตย์ เคนมี, 299-315. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ยูวัล โนอาห์ แฮรารี. 2561. *เซเปียนส์ ประวัติย่อมนุษยชาติ: Sapiens A Brief History of Humankind*. แปลโดย นำชัย ชีววิวรรธน์. กรุงเทพฯ: ยิปซี กรุ๊ป.
- ลือชัย ศรีเงินยวง, ภค หว่านพีช, และ ภาณุพัฒน์ พุ่มพุกกษ. 2564. “ความไม่รู้ ไม่ตระหนักในเรื่องเชื้อดื้อยา: ถอดรหัสผ่านมุมมองทางมานุษยวิทยา.” ใน *เชื้อดื้อยา: มานุษยวิทยาของยาด้านจุลชีพ*, บรรณาธิการโดย โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ลือชัย ศรีเงินยวง, 70-84. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สายพิน ศุพุทรมงคล. 2560. “ไปสวนสัตว์ ดู (สวน) สัตว์.” ใน *สังสารสัตว์ มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา*, บรรณาธิการโดย สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, 151-99. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คปไฟ).
- สุวัฒน์ อัสวไชยชาญ และ อัญชนา อัสวานิชย์, สัมภาษณ์. 2561. “Special Talk: เจน กูดัลล์- The Power of Individual.” *สารคดี* 34 (405): 139-49.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. 2560. “สัตว์ศึกษา: สู่โลกหลังภาพแทน.” ใน *สังสารสัตว์ มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา*, บรรณาธิการโดย สุดแดน วิสุทธิลักษณ์, 201-33. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา (โครงการจัดพิมพ์คปไฟ).
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. 2551. “ไพรเมทกับวิวัฒนาการมนุษย์.” เอกสารคำสอนประกอบวิชา มานุษยวิทยา (ไพรเมทกับวิวัฒนาการของมนุษย์). คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Callon, Michel. 1995. "Four Models for the Dynamics of Science." In *Handbook of Science and Technology Studies*, edited by Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Peterson, and Trevor Pinch, 29-63. California: SAGE publications.

Collon, Alanna. 2015. *10% Human: How Your Body's Microbes Hold the Key to Health and Happiness*. New York: Harper.

Descola, Philippe. 2013a. "Beyond Nature and Culture." In the *Handbook of Contemporary Animism*, edited by Graham Harvey, 77-91. Originally delivered as Radcliffe-Brown Lecture in Social Anthropology (2005) and first published in *Proceedings of the British Academy* 2139 (2006: 2137-2155). New York: Routledge.

Fuentes, Agustin. 2012. "Ethnoprimatology and the Anthropology of the Human-Primate Interface." *Annual Review of Anthropology* 41: 101-17.

Groves, Colin P. 2001. *Primate Taxonomy*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Groves, Colin P. 2017. "Primates (Taxonomy)." In *The International Encyclopedia of Primatology*, edited by Agustín Fuentes, 1-9. John Wiley & Sons, Inc. doi: 10.1002/9781119179313.wbprim0045.

Kirksey, S. Eben, and Stefan Helmreich. 2010. "The Emergence of Multispecies Ethnography." *Cultural Anthropology* 25 (4): 545-76.

Langlitz, Nicolas. 2020. *Chimpanzee Culture Wars: Rethinking Human Nature Alongside Japanese, European, and American Cultural Primatologists*. Princeton University Press.

Latour, Bruno, and Steve Woolgar. 1979. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications.

Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. Translated by Catherine Porter. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Marshall, Joe T., and Elsie R. Marshall. 1976. "Gibbons and Their Territorial Songs." *Science* 193 (4249): 235–37.

McGrew, William C. 1998 "Culture in Nonhuman Primates?" *Annual Review of Anthropology* 27: 301-28.

Setchell, Joanna M. 2019. *Studying Primates: How to Design, Conduct and Report Primatological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.

Whitehead, Alfred North. 1964. *The Concept of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wolpoff, Milford H. 1980. *Paleoanthropology*. New York: Alfred A Knope.

ออนไลน์

Dunbar, Robin, Angela Saini, Ben Garrod, and Adam Rutherford. 2017. "The Naked Ape at 50: 'Its central claim has surely stood the test of time'." *The Guardian*, September 24, 2017. Accessed July 9, 2021. <https://www.theguardian.com/science/2017/sep/24/the-naked-ape-at-50-desmond-morris-four-experts-assess-impact>.

Grassmann, Hermann. 1873. "Grassmann Wörterbuch zum Rig Veda." Cologne Digital Sanskrit Dictionaries, version 2.0.647, Cologne University. Accessed July 20, 2021. <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/GRAScan/2020/web/webtc/indexcaller.php>.

- Solly, Meilan. 2018. "Orangutan Are the Only Non-Human Primates Capable of 'Talking' About the Past." *Smithsonian Magazine*, November 15, 2018. Accessed September 17, 2021. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/orangutans-are-only-non-human-primates-capable-talking-about-past-180970827/>.
- Taub, Benjamin. 2016. "How Three Women Known As The 'Trimates' Revolutionized The Field Of Primatology." *iflscience*, March 8, 2016. Accessed September 20, 2021. <https://www.iflscience.com/editors-blog/how-three-women-known-trimates-revolutionized-field-primatology>.
- Wikipedia. 2020. "Ethnoprimateology." Accessed December 5, 2020. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ethnoprimateology>.
- Wikipedia. 2021. "Primateology." Accessed July 9, 2021. <https://en.wikipedia.org/wiki/Primateology>.
- Wilson, Horace Hayman. 2021. "Wilson Sanskrit-English Dictionary." Cologne Digital Sanskrit Dictionaries, version 2.0.647, Cologne University. Accessed July 20, 2021. <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/scans/WILScan/2020/web/index.php>.